

*В.Є. Скоцик,
кандидат сільсько-
господарських наук*

*Білоцерківський
національний
аграрний університет*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Мета. Розроблення теоретичних і методологічних положень функціонування організаційно-економічного механізму в аграрному секторі економіки.

Методи. Діалектичний метод наукового пізнання, аналізу і синтезу, системного узагальнення. **Результати.** Велике

методологічне значення для вдосконалення економічного механізму аграрного сектору економіки має врахування того, що відсутність певних структурних підрозділів в АПК відповідного регіонального рівня не виключає міжгалузеві зв'язки в більш повному обсязі на основі економічних відносин, зміст яких виявляється і на рівні первинної ланки комплексу, що забезпечується наявністю єдиного відтворювального механізму.

Висновки. Практичні заходи щодо поступового пом'якшення й подолання деформацій, забезпечення пропорційності в сільському господарстві можуть бути ефективними лише з відтворювальних позицій, які передбачають поєднання макроекономічного, галузевого, регіонального підходів і підходу на мікрорівні. У зв'язку з цим роль держави в процесі відтворення насамперед полягає в регулюванні пропорцій відтворювального процесу, що має стати аксіомою реалізації управлінських рішень у галузі.

Ключові слова: аграрний сектор, держава, ринок, механізм, регулювання.

За нинішніх умов розвитку ринкових відносин в Україні першочерговою метою стратегічного розвитку національної економіки мають бути не лише досягнення економічного росту, а й покращення якісних параметрів життя населення, зокрема поліпшення структури споживання продовольчих товарів, підвищення добробуту населення та ін. При цьому важливим фактором реалізації зазначених цілей є поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання ринку аграрної продукції.

Аналізуючи наслідки ринкових реформ в аграрному секторі, можна констатувати, що освоєння ринкових відносин здійснювалося без належно розробленої та економічно обґрунтованої стратегії і відповідних механізмів формування нових виробничих та економічних відносин. Це негативно вплинуло на результати аграрного виробництва, інтереси товаровиробників і рівень життя переважної частини сільського населення країни.

Мета досліджень — розроблення теоретичних і методологічних положень

функціонування організаційно-економічного механізму в аграрному секторі економіки.

Методи досліджень. Застосовано діалектичний метод наукового пізнання, аналізу і синтезу, системного узагальнення.

Результати досліджень. Держава й ринок позиціонують себе як механізми узгодження індивідуальних і групових інтересів, що завжди взаємодіють в економічній сфері. Очевидно, що будь-яка економічна теорія певним чином розглядає питання такої взаємодії. Так, можна погодитися з тим, що в 70-х роках минулого століття спостерігалася криза кейнсіанства, яка призвела до краху, після чого настав період неолібералізму. Однак, на думку більшості економістів, в основі кризи 2008–2009 рр. лежить неоліберальна економічна модель [1]. Видатні науковці, серед яких Дж.Ю. Стігліц [2] і П. Кругман [3] закликають до посилення державного регулювання взагалі й прогресивного оподаткування зокрема.

Водночас К. Крауч [4] скептично оцінює перспективи повернення до «кейнсіанського управління попитом» та «економіки добробуту», виокремлюючи так звану модель «приватизованого кейнсіанства», яка ґрунтувалася на зростанні кредитних ринків, доступних для бідних і середньозабезпечених верств населення, та появу деривативів і ф'ючерсів. Формула «приватизованого кейнсіанства», яку вводить цей автор, пояснює сукупність по суті кейнсіанських методів макроекономічного регулювання, які використовують кредитно-грошову експансію, та неоліберального макроекономічного «звільнення ринків». Кейнсіанство як ідеологія погано поєднується з неолібералізмом, а «приватизоване кейнсіанство» формує необхідну умову стійкості моделі. Відповідно «звільнення ринків» передусім означає зняття обмежень на злиття і поглинання та послаблення антимонопольного регулювання, на чому наполягала чиказька школа. Тому лозунг «більше ринку» означає «більше великих корпорацій», що призводить до поділу традиційного лібералізму та неолібералізму. Однак, на думку К. Крауча, найважливішим наслідком «звільнення ринку» стало злиття економічної та політичної влади. У цьому випадку розглядається перевага «погляду з боку», для економістів існує лише 2 протилежних механізми розподілу ресурсів — держава і ринок.

Центральною проблемою в дослідженні ринкової економіки є визначення пропорцій в економіці країни. Це й найбільш загальна пропорція між виробництвом і споживанням, пропорції між засобами виробництва та споживчими благами і послугами, створеними впродовж року в складі суспільного продукту. *По-перше*, важливою загальною відтворювальною пропорцією є пропорція між відшкодуванням і накопиченням, яка характеризується співвідношенням частки продукту, що спрямовується на цілі відшкодування спожитих основних фондів, домашнього майна і на накопичення в різних формах [5].

По-друге, це пропорції між сферами і секторами економіки. Важливою пропорцією є також співвідношення між соціальною сферою, яка містить у собі освіту, культуру, охорону здоров'я та житлово-комунальне господарство, й іншими сферами та галузями національного господарства, які безпосередньо не забезпечують соціальні умови життя населення країни.

По-третє, особлива група пропорцій між частками суспільного продукту, який виконує відтворювальну роль в економіці. Такими пропорціями можна назвати співвідношення між різними елементами валового національного продукту, який обчислено в системі національних рахунків. Особлива група пропорцій — це пропорції між галузями національного господарства, які формують базову його структуру, об'єднуючи ланки економіки, однотипні за видами продукції, технологічними умовами, засобами та предметами праці. Описані вище пропорції та можливості їх прогнозування дають різноманітні моделі відтворення. Вони, хоча й створюють спрощену, абстраговану від ряду факторів яву про процес відтворення, однак, дають змогу виявити основні, найбільш значущі взаємозв'язки й описати їх у системі показників. Є кілька історичних підходів до опису взаємозв'язків національного відтворення.

Слід зазначити, що центральне місце в аграрному секторі економіки займає сільське господарство, від стану й рівня розвитку якого залежать збалансоване і пропорційне функціонування всього комплексу та виробництво кінцевого продукту для задоволення суспільних потреб. Такий розвиток аграрного сектору економіки забезпечується вдосконаленням міжгалузевих зв'язків не лише на державному, а й регіональному рівнях.

Відтворювальна структура аграрного сектору економіки розглядається як сукупність його міжгалузевих і регіональних виробничо-економічних зв'язків, основою яких є взаємодія суспільного та індивідуального відтворення за визначальної ролі першого. Структура аграрного сектору економіки регіонального рівня істотно вирізняється переважно за рахунок функціонування підрозділів першої і третьої сфер АПК. Первинну ланку представлено сільським господарством і частково його виробничо-технічним обслуговуванням власними силами, а також первинною переробкою сільськогосподарської продукції; районний та обласний рівні — сільським господарством, структурами з його виробничо-технічного обслуговування і переробкою сільськогосподарської продукції; міжрегіональний рівень — сільським господарством, організаціями з його виробничо-технічного обслуговування, переробки сільськогосподарської сировини і частково виробництвом засобів виробництва для сільського господарства та об'єктами виробничої і соціальної інфраструктур [6].

Велике методологічне значення для вдосконалення економічного механізму аграрного сектору економіки має врахування того, що відсутність певних структурних підрозділів в АПК відповідного регіонального рівня не виключає міжгалузеві зв'язки в більш повному обсязі на основі економічних відносин, зміст яких виявляється і на рівні первинної ланки комплексу, що забезпечується наявністю єдиного відтворювального механізму.

У широкому розумінні поняття «механізм» означає внутрішній склад якого-небудь апарату, що приводить його в дію [7]. Щодо економіки механізм може бути представлений як специфічна сукупність елементів, станів і процесів, що перебувають у певних зв'язках, відносинах і визначають порядок якого-небудь виду діяльності. Можна погодитися з авторами, які вважають, що під економічним механізмом відтворювального процесу в сільському господарстві слід розуміти взаємопов'язану сукупність організаційно-економічних форм, методів і важелів впливу на розвиток та функціонування відтворювального процесу з метою досягнення стійкості відтворення, нарощування темпів розвитку і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Механізм реалізується через складну систему функцій,

основними з яких є створення рівних економічних умов для реалізації соціально-економічного потенціалу кожної форми власності і господарювання та їх конкуренції, а також сприятливого внутрішнього і зовнішнього економічного середовища, потрібного для ефективного функціонування сільського господарства й господарюючих суб'єктів. Основним завданням економічного механізму є забезпечення узгодженого функціонування всіх його підсистем.

Інтереси держави полягають у забезпеченні економічного зростання агропромислового виробництва, функціонуванні насиченого агропродовольчого ринку, підвищенні конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та світових ринках. Інтереси товаровиробників в аграрному секторі економіки зводяться до отримання прибутку і забезпечення рівня рентабельності, необхідних для ведення виробництва на розширеній основі і вирішення завдань соціального розвитку [8].

Економічне регулювання здійснюється на різних стадіях відтворювального процесу на основі складної взаємодії між елементами економічного механізму, який використовується господарюючими суб'єктами в процесі діяльності. Елементи регулювання відтворення діють на мікро- та макрорівнях. До макроекономічних факторів належать загальноекономічні пропорції, що склалися на рівні економіки загалом: співвідношення між споживанням і накопиченням, інфляційні процеси, кредитна політика, бюджетне фінансування, податки, цінова та інвестиційна політика держави. До мікроекономічних факторів, що діють на рівні окремих організацій, належать питання визначення обсягів виробництва і збуту продукції, стратегії розвитку, фінансовий менеджмент, політика витрат виробництва.

Індивідуальне відтворення в межах окремого господарюючого суб'єкта є частиною суспільного відтворення. У ринкових умовах переважають макроекономічні фактори, але значно зростає значення індивідуального відтворення, його зв'язки з макроекономічним рівнем стають опосередкованими через ціни та інші економічні регулятори. При цьому елементи економічного механізму взаємодіють через об'єднання їхніх функцій, що є виявом внутрішнього змісту економічних категорій, які відображають сутність цих елементів.

На мікрорівні елементи економічного механізму виявляють стимулювальну та контрольну функції. Ціни виконують функцію обліку та вимірювання витрат, а страхування — попереджувальну і функцію відшкодування збитку [9].

Відтворювальна функція кредитів і податків виявляється на різних рівнях економіки. За кредитування ця функція забезпечує процес виробництва на рівні організації додаткових засобів у потрібному обсязі. За оподаткування вона виявляється в цільовому фінансовому забезпеченні відтворення природних ресурсів і розвитку певної сфери господарства, тобто на макрорівні.

На макрорівні загальними для аналізованих елементів регулювання є такі функції: розподільна, перерозподільна, регулятивна, балансувальна, за допомогою яких держава може впливати на розвиток економіки.

Розподільна функція ціни сприяє розподілу й перерозподілу грошових коштів населення з метою забезпечення соціальної політики держави через розподіл і перерозподіл національного доходу між різними галузями економіки і соціальними групами. Рівноважна функція ціни інформує про виникнення диспропорцій у сферах виробництва та обігу з метою вжиття державою необхідних заходів щодо їх усунення.

Перерозподільна функція кредиту істотно впливає на структурні зрушення в економіці, призводить до концентрації капіталу в найдохідніших галузях і видах діяльності. Регулятивна функція кредиту полягає в тому, що держава, змінюючи ставки, обсяги, терміни й інші умови кредитування, впливає на процес виробництва і накопичення.

Функція контролю на макрорівні покладається на такі елементи, як страхування і податки, що дає змогу забезпечити ефективне використання фінансових ресурсів.

Отже, з метою створення умов для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва слід використовувати системний підхід в економічному механізмі регулювання відтворення. Він ґрунтується на врахуванні функцій, які характеризують зв'язок підсистем, що формують його структуру.

Господарюючі суб'єкти галузі функціонують в умовах динамічної ринкової кон'юнктури, унаслідок чого виникають проблеми фінансування і забезпечення фінансової стійкості їх діяльності. Слід погодитися з авторами, які вважають, що основою

систематизації відносин із зовнішнім середовищем розрізаних елементів і каналів поповнення, відтворення і концентрації капіталу є фінансово-кредитний механізм відтворення капіталу [10]. Він ґрунтується на 2-х складових — фінансовому та кредитному механізмах. Перший із них розглядається як складова частина господарського механізму, представлена сукупністю видів і форм організації фінансових відносин, умов і методів, які застосовують за формування фінансових ресурсів, в освіті та використанні грошових фондів цільового призначення. На економіку і соціальну сферу, з одного боку, він впливає через структуру фінансового механізму і націленість різних його частин на вирішення конкретних завдань, з другого — через величину фінансових ресурсів, перерозподілених між господарюючими суб'єктами для задоволення економічних і соціальних потреб.

Фінансовий механізм, що приводить у рух фінансові ресурси, впливає на суспільне виробництво через фінансові забезпечення і регулювання. При цьому, чим вищий рівень розвитку суспільства та його економіки, тим істотношою є роль фінансового регулювання. Фінансове забезпечення реалізується за допомогою самофінансування і безповоротного фінансування. Проблема практичного використання цих форм полягає в установленні оптимального для цього етапу розвитку суспільства співвідношення між ними.

Економічне призначення кредитного механізму практично відповідає фінансовому й полягає в перерозподілі ресурсів між ланками і сферами процесу відтворення для забезпечення його безперервного функціонування з тією лише відмінністю, що воно здійснюється на тимчасовій, платній і поворотній основі.

Управління фінансовими і кредитними ресурсами в єдиному фінансово-кредитному механізмі дасть змогу усунути суперечність між потребами в додаткових коштах і їх відсутністю, щоб не порушити безперервність процесу відтворення. З такої позиції фінансово-кредитний механізм розглядається як вбудований у процес відтворення сукупного суспільного продукту регулятор, що задає напрям їх руху і пропорції розподілу та споживання. Він створює фінансову основу безперервності відтворення основних чинників агропромислового виробництва.

Фінансово-кредитний механізм є невід'ємною частиною господарського механізму як сукупності економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких здійснюється зв'язок та узгодження суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечується функціонування й розвиток економіки.

Найактуальнішим є питання про економічну роль держави щодо сільського господарства з огляду на специфіку відтворення в цій галузі. У фінансово-кредитному механізмі відтворення в сільському господарстві державі відводиться роль активного регулювання, оскільки ринковий механізм саморегулювання не може забезпечити не лише розширеного, а й простого відтворення в галузі. Держава, створюючи певне фінансово-економічне середовище, регулює відтворювальний процес оптимальним формуванням фондів грошових коштів на різних стадіях і етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Державне регулювання потрібне через низьку рентабельність капіталовкладень у галузі, для підтримки родючості ґрунтів і розв'язання екологічних проблем, створення й розвитку сільської інфраструктури та підтримки соціального балансу між містом і сільською місцевістю.

Як свідчить практика, сільське господарство є найбільш схильним до впливу негативних чинників, вияву нестабільності зовнішнього та внутрішнього середовища. З огляду на це посилення регулятивного впливу державних і регіональних органів влади на його розвиток є об'єктивною умовою і потребою сучасного ринкового господарювання.

Державне регулювання сільського господарства являє собою процес його прямого та (або) непрямого впливу на розподіл ресурсів і формування виробничих пропорцій з метою стабілізації і забезпечення сталого розвитку галузі через здійснення організаційно-адміністративних, законодавчих та економічних заходів. При цьому в умовах ринкових відносин провідна роль належить економічним методам регулювання, які передбачають такі економічні важелі, як планування (стратегічне, індикативне, поточне, перспективне) і прогнозування, стимулювання, ціноутворення, фінансово-кредитну систему, податки, страхування, лізинг.

Узагальнивши теоретичний і практичний досвід, можна стверджувати, що

формування системи державного регулювання сільського господарства має базуватися на таких принципах його організації:

- єдності економічних і соціальних цілей: заходи державного регулювання мають орієнтуватися не лише на розв'язанні економічних проблем, а й повинні брати до уваги сформовані цінності сільського населення, моделі поведінки його різних груп, соціально-психологічні та національні особливості;

- поєднання індикативності та директивного регулювання сільського господарства: директивні методи регулювання в умовах ринкової економіки мають використовуватися за необхідності для запобігання та усунення наслідків дії небезпечних природних явищ (посухи, повені, екологічного катаклізму);

- аграрного протекціонізму: внутрішньо-економічний аспект стосується взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями, зовнішньоекономічний аспект пов'язаний з експортом та імпортом сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства в межах тарифно-митного регулювання;

- програмного регулювання: наявні в сільському господарстві програми дають можливість узгоджувати інтереси, механізми та інструменти регулювання, а також пом'якшують вплив факторів ринкової кон'юнктури;

- диференційованого підходу: за надання державної валютної підтримки слід урахувувати форму власності, ефективність господарювання та конкурентоспроможність продукції;

- ефективності: фінансова підтримка господарюючих суб'єктів галузі має супроводжуватися зростанням прибутковості та ефективності сільськогосподарського виробництва, розвитком соціально-виробничої інфраструктури сільських територій і підвищенням добробуту сільських жителів;

- забезпечення стійкості відтворення: державне регулювання має бути спрямоване на усунення диспропорцій у розвитку галузі та господарюючих суб'єктів, що є умовою досягнення стійкості відтворення, нарощування темпів розвитку і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Умовою розширеного відтворення є дотримання пропорційності в розвитку галузей і господарюючих суб'єктів, оскільки

порушення пропорційності уповільнює розвиток. Загальні пропорції складаються на макрорівні: співвідношення між масою грошей і масою товарів, підгалузями та секторами виробництва. У сільському господарстві велике значення мають пропорції між рослинництвом і тваринництвом та пропорції, що складаються в основних підгалузях, зокрема під час виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Сучасний стан економічних відносин у вітчизняному сільському господарстві характеризується наявністю 2-х груп взаємопов'язаних диспропорцій: галузевих і функціональних. Галужевими (міжгалузевими) диспропорціями визначено:

- співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію та послуги, якими користуються в сільському господарстві, а також цін на сільськогосподарську сировину та кінцеву сільськогосподарську продукцію і продовольство;

- диспропорції між обмеженістю сировинної бази та використанням виробничого потенціалу харчової і переробної промисловостей;

- диспропорції в сільському господарстві зумовлені взаємодією зовнішніх факторів, зокрема диспаритетом в економічних відносинах з іншими галузями економіки і зниженням ефективності сільськогосподарського виробництва.

У розвитку відтворення в сільському господарстві значну роль відіграють цінові відносини. Так, від рівня доходів господарюючих суб'єктів галузі залежать доходи окремо взятих працівників та можливості розвитку виробництва, зокрема на інвестиційно-інноваційній основі із застосуванням сучасних досягнень науки і техніки. Нееквівалентність обміну зароджується у взаємовідносинах сільського господарства і переробної промисловості, яка встановлює той ціновий рівень, згідно з яким сільськогосподарські товаровиробники реалізують свою продукцію для подальшої переробки. Виявляється нееквівалентність між першою і другою сферами АПК, коли через низькі доходи сільськогосподарські товаровиробники не можуть придбати необхідні засоби виробництва. На рівень цін, що формуються в переробній промисловості, впливає торгівля, суб'єкти якої привласнюють значну частину прибутку від реалізації кінцевого продукту споживачеві.

Знижується частка сировини в оптових і роздрібних цінах на товари (особливо продовольство), вироблені з неї.

Основними формами функціональних диспропорцій є: відхилення номінальних розмірів накопичення та споживання від їх реальних величин у зв'язку з інфляційними процесами й обмеженістю інвестування з боку держави і приватних компаній; диспропорція між змінами в доходах і збільшенням простроченої заборгованості господарюючих суб'єктів галузі; диспропорція між можливостями зростання сільськогосподарського виробництва й обмеженістю платоспроможного попиту на продукцію виробничо-технічного призначення і товари народного споживання.

Пропорції між фондом споживання і фондом накопичення є основними у відтворювальному процесі і в кожний конкретний період устанавлюються відповідно до поставлених завдань. Оптимальною для кожного періоду є така пропорція, яка забезпечує найвищі темпи розвитку виробництва і соціальну стійкість у суспільстві з урахуванням наявних можливостей. При цьому слід ураховувати вплив інфляційних процесів, які призводять до відхилення номінальних розмірів накопичення і споживання від їх реальної величини, що також є диспропорцією, яка стримує розвиток галузі.

Якщо в галузі практично немає накопичення, то зростання сільськогосподарського виробництва може забезпечуватися за рахунок збільшення фонду споживання населення країни. Водночас посилення кризових явищ в економіці призвело до зниження життєвого рівня населення і скорочення платоспроможного попиту, зокрема на продовольство. У сільському господарстві заробітна плата практично не виконує відтворювальної функції, оскільки її низький рівень обмежує витрати сільських жителів, які переважно спрямовані на придбання продовольчих товарів. Це зумовлює ще одну диспропорцію — між платоспроможним попитом і пропозицією на агропродовольчому ринку.

Фактор незбалансованості взаємозв'язку матеріально-речових і вартісних пропорцій виявляється за кредитування господарюючих суб'єктів галузі. Сучасна практика сільськогосподарських товаровиробників свідчить про те, що кредитування як метод поповнення обігових коштів

і фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва може бути ефективним лише в платоспроможних господарствах,

а низькоефективні господарства практично несприйнятливі до інвестиційних ресурсів, хоча найбільше їх потребують.

Висновки

Практичні заходи щодо поступового пом'якшення й подолання зазначених деформацій, забезпечення пропорційності в сільському господарстві можуть бути ефективними тільки з відтворювальних позицій, які передбачають поєднання макро-економічного, галузевого, регіонального підходів і підходу на мікрорівні. При цьому роль держави в процесі відтворення насамперед полягає в регулюванні пропорцій відтворювального процесу, що має стати аксіомою в реалізації управлінських рішень у галузі.

Механізм перерозподілу фінансових джерел на користь відтворювального процесу

в сільському господарстві може бути здійснений за рахунок політики протекціонізму й імпортозаміщення продовольства, контролю й регулювання цін на послуги природних монополій, формування і розвитку вертикально інтегрованих структур. Це дасть змогу створити умови для надходження інвестицій у сільське господарство за рахунок формування його інвестиційної привабливості, найважливішою умовою якої є рентабельність сільськогосподарського виробництва, отримання належних доходів працівниками галузі.

Бібліографія

1. Маршалл А. Принципы экономической науки/А. Маршалл; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1993. — Т. 1. — 415 с.
2. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора/Дж.Ю. Стиглиц; пер. с англ. — М.: Изд-во МГУ: «ИНФРА-М», 1997. — 720 с.
3. Кругман П. Международная экономика: теория и политика/П. Кругман, М. Обстфельд. — М.: Юпитер, 2003. — 520 с.
4. Крауч К. Постдемократия/К. Крауч; пер. с англ. Н.В. Эдельмана. — М.: Изд. дом Гос. ун-та. — Высш. шк. экономики, 2010. — 192 с.
5. Райнерт Е.С. Как богатые стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными/Е.С. Райнерт; пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова. — М.: Изд. дом Гос. ун-та. — Высш. шк. экономики, 2011. — 384 с.
6. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської

продукції та їх проблеми/О.М. Шпичак//Економіка АПК. — 2011. — № 2. — С. 150–155.

7. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 25–26 лютого 2010 р./В.Я. Месель-Веселяк. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010. — С. 57.

8. Саблук П.Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України/П.Т. Саблук//Економіка України. — 2008. — № 12. — С. 4–18.

9. Шпичак О.М. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України/О.М. Шпичак, О.В. Боднар, І.В. Кобута; за ред. О.М. Шпичака. — К.: ЗАТ «Нічлава», 2009. — 406 с.

10. Саблук П.Т. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва/П.Т. Саблук//Економіка АПК. — 2010. — № 8. — С. 6–10.

Надійшла 12.12.2016.